

PREGOVOR

Dvanaesti broj časopisa *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)* posvećen je obilježavanju 75 godina Odsjeka za historiju, najstarijeg studija ove vrste u Bosni i Hercegovini. Za razliku od uobičajenih tematskih izdanja koja se fokusiraju na jednu hronološki ili fakto-grafski ograničenu temu, ovo izdanje ima posebnu svrhu, a to je da poveže Odsjek za historiju sa generacijama svojih bivših studenata (alumnija). Autori okupljeni u ovom broju svjedoče o bogatstvu i raznolikosti naučnih pristupa, te o doprinosu koji alumniji Odsjeka daju razumijevanju prošlosti kroz svoja istraživanja i rad u različitim naučnim institucijama. Ovim izdanjem nastojimo predstaviti kontinuirani naučni put Odsjeka za historiju, ali i stvoriti prostor za dijalog između sadašnjih profesora i studenata i alumnija koji svojim znanjem i iskustvom oblikuju akademsku i kulturnu zajednicu.

Prije nego što se osvrnemo na sadržaj ovog broja, potrebno je u osnovnim crtama ukazati na okolnosti koje su prethodile njegovom nastanku. Ideja za tematski broj rođena je tokom priprema za organizaciju konferencije *Bosansko-hercegovačka historija kroz vizuru alumnija Odsjeka za historiju: konferencija povodom 75 godina osnivanja Odsjeka za historiju Univerziteta u Sarajevu*. Konferencija je održana od 23. do 25. aprila 2025. godine u organizaciji Centra za historijska istraživanja (CeHiS) Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Na konferenciji je učestvovalo četrdeset doktora nauka i tri magistra struke, koji su predstavili širok spektar istraživačkih tema od prahistorije do pitanja vezanih za savremenu historiju. Posljednjeg dana konferencije održana je doktorska radionica namijenjena studentima završnih godina dokorskog studija Odsjeka za historiju, čime je još jednom potvrđena dugogodišnja opredijeljenost Odsjeka za sistemsku podršku mladim historičarima i razvoju novih generacija istraživača.

Predstavljeni rezultati pokazali su da bosanskohercegovački stručnjaci iz oblasti historiografije, historije umjetnosti i arheologije otvaraju nova naučna pitanja i kritički propituju ranije naučne spoznaje. Poseban akcent stavljen je na savremene metodološke pristupe, kao i na intenzivna arhivska, muzeološka i terenska arheološka istraživanja. Izloženi referati ukazuju na to da je bosanskohercegovačka historiografija ušla u pozitivnu fazu svoga istraživačkog i institucionalnog razvoja.

Na osnovu konferencijskih izlaganja, znatan broj učesnika dostavio je naučne radove za ovaj tematski broj časopisa *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu* (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija). Uredništvo je zaprimilo ukupno devetnaest radova, od kojih je, nakon provedenog recenzentskog postupka, sedamnaest pozitivno ocijenjeno. S obzirom na specifičnost ovog broja, čiji je sadržaj proizašao iz naučne konferencije, recenzentski kriteriji bili su postavljeni strožije nego inače. Svaki rad, pored ocjene domaćih stručnjaka, prošao je dvostruke slijepe recenzije kod jednog ili više stranih stručnjaka, u skladu s pravilima časopisa. Dvanaest radova klasificirano je kao izvorni naučni rad, jedan kao prethodno priopćenje, tri kao pregledni naučni radovi, dok je jedan rad ocijenjen kao prijevod već objavljenog rada. Također u ovom broju predstavljeno je šest publikacija iz oblasti historiografije, arheologije i muzeologije. Imajući u vidu temu ovog broja, sasvim je očekivano da je najveći broj radova pristigao s Univerziteta u Sarajevu odnosno sa Filozofskog fakulteta, Instituta za historiju, Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava i Orijentalnog instituta. Pored toga, rezultate svojih istraživanja su poslale i kolege sa Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru, iz Muzeja Sarajeva, Muzeja Unsko-sanskog kantona, Zavičajnog muzeja Travnik, Kantonalnog zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajevo te Central European University iz Beča.

Tematika ovog broja izuzetno je raznolika i obuhvata širok spektar tema, od istraživanja neolitskog alata, Batonovog ustanka, majčinstva i djetinjstva u unutrašnjosti rimske Dalmacije, preko ranog kršćanstva, potomaka vojvode Vlatkovića, urbanizacije u srednjovjekovnoj Bosni i nekretnina bosanskih velikaša u Dubrovniku, do novih arheoloških nalaza iz srednjeg vijeka, veze između stećaka i ranih nišana, arhitekture u austrougarskom periodu, položaja Bosne i Hercegovine u Prvom svjetskom ratu, kulture sjećanja u Bosanskoj krajini, likovne umjetnosti u periodu socijalizma, historijskog razumijevanja pojma "etničko čišćenje" te doprinosa Odsjeka za historiju nastavnom procesu u Bosni i Hercegovini.

Uvodni rad ovog broja časopisa nosi naslov *Gdje su svi drvodjelci nestali: novi prijedlog interpretacije kamenog i koštanog alata s lokaliteta Lisičići kod Konjica, Bosna i Hercegovina* u kojem autor Jesenko Hadžihasanović daje prijedlog nove interpretacije kamenog i koštanog alata s neolitskog lokaliteta Lisičići kod Konjica. Analiza se temelji na vizualnoj usporedbi s etnoarheološkim i eksperimentalnim studijama čime ova tema dobija novu dimenziju. Naredni rad

obrađuje zanimljivu temu s početka prvog milenija naše ere. Kroz analizu narativnih izvora Jeronima iz Stridona, Eusebija iz Cezareje, Kasija Diona, Veleja Paterkula i Plinija Starijeg, Salmedin Mesihović prati fenomen gladi u članku *Novi prilozi historiografiji Velikog ilirskog ustanka – GLAD*. Dok su se prethodni autori koji su se bavili ovom temom, uglavnom fokusirali na makrohistorijski kontekst, ovaj rad donosi novi pristup, pokazujući kako je glad u Rimu 5–10. godine utjecala na tok Velikog ilirskog ustanka, uz napomenu da glad nije pogađala samo Rimljane, već i ustanike. Problematikom iz rimskog principata bavili su se i Almir Marić i Amra Šaćić Beća u radu *Majke i djeca na rimskim nadgrobnim spomenicima iz Hercegovine*. Rad obuhvata različite segmente rodnih, porodičnih i kulturloških pitanja. Na temelju analize sepulkarnih spomenika utvrđene su određene specifičnosti u vezi sa komemorativnim praksama na spomenicima na kojima se spominju majke i djeca. Posljednja tema iz antičke historije u ovom broju jeste *Proces kristijanizacije na tlu današnje Bosne i Hercegovine u antičko doba*. U tekstu se, na temelju pisanih i arheoloških izvora, analizira širenje kršćanstva u unutrašnjosti rimske Dalmacije i južnoj Panoniji. Kroz kritiku izvora, Edin Veletovac prati razvojni put kršćanstva od stigmatizirane religije u 1. stoljeću do dominantnog vjerskog narativa u kasnoj antici. Zanimljivo je da su sve tri teme iz antičkog perioda orjentirane na socijalnu historiju što predstavlja pomak u istraživačkom interesu savremene, bosanskohercegovačke antičke historiografije.

Na stranicama ovog broja našla su se i četiri članka iz oblasti srednjovjekovne historije i arheologije. U svijet srednjovjekovne Bosne čitatelje uvodi rad Elmedine Duranović *Trgovi i stepen urbanizacije na prostoru Gornjeg Podrinja u srednjem vijeku*. Na temelju dostupnih izvora i relevantne literature razmatraju se ključni čimbenici urbaniteta, uključujući prostornu organizaciju, prisustvo urbanih elemenata i tok urbanističkog razvoja na prostoru Foče, Goražda i Ustikoline. Autorica kao specifičnost navedenih gradova ističe da su se razvili duž važnih karavanskih pravaca, iz trgovačkih naselja – trgova. Pored pitanja urbanizma, u radu se problematiziraju i određena administrativna i ekonomska pitanja. Novo pitanje iz medijavelistike otvara rad *Nekretnine bosanskih velikaša u Dubrovniku: neke dileme oko kuće i zemljišnih posjeda Hrvatinića*. Polazeći od savremenih metodoloških postavki Almir Peco prepoznaje važnost ispravljanja ranijih interpretativnih propusta jer "ako se njihova netačnost ne naglasi dovoljno eksplicitno, postoji realna mogućnost da u nekom kasnijem kontekstu

ponovno postanu relevantne." Kroz detaljnu analizu historijskih izvora i modernih historiografskih diskursa Peco dokazuje da bosanski knez Tvrtko Borovinić, po svemu sudeći, nije stekao vlastitu kuću u Dubrovniku što ranije interpretacije često sugerišu. Pitanjem elita u srednjovjekovnoj Bosni bavi se i naredni rad čiji je autor Adis Zilić. Rad *Djeca vojvode Ivaniša Vlatkovića* predstavlja dopunu genealogije Vlatkovića. Jedan od Zilićevih zaključaka u ovom radu jeste taj da je Juraj Vlatković bio sin vojvode Ivaniša i Katarine, a ne Augustina, što je utvrđeno na osnovu prava na nasljedstvo kuće Vlatkovića u Dubrovniku. Juraj je prvi koristio očev nadimak Humski, koji je vremenom postao novo prezime ove istaknute plemićke porodice.

Tematski blok iz historije srednjovjekovne Bosne zatvara zajednički rad arheologa Edina Bujaka, Ajle Sejfuli i Dine Vajzović-Balihodžić, naslovljen *Nova arheološka istraživanja globalja kasnog srednjeg vijeka na prostoru srednje Bosne*. Riječ je o radu koji donosi rezultate istraživanja novih arheoloških lokaliteta s područja Travnika (Klis, Gajani, Ovnak, Obišenjaj, Mašeta, Glavica i Stupić), Ilijaša (Kopošići), Jajca (Divičani), Hadžića (Metaljica – Vilovac), Visokog (Arnautovići) i Zenice (Markov kamen). Posebno je značajno što su rezultati predstavljeni u ovom radu prikupljeni u okviru projekta proučavanja genetičkih karakteristika srednjovjekovne bosanske populacije (*Genetičke karakteristike stanovnika srednjovjekovne Bosne*). Povezivanje arheologije i genetike, vodi ka cjelovitijoj i naučno utemeljenijoj rekonstrukciji prošlosti. Istraživanja čiji su rezultati objavljeni u ovom radu obuhvatila su više od 130 grobova na različitim lokalitetima te potvrdila raznolikost grobnih struktura i pogrebnih praksi karakterističnih za kasni srednji vijek. Posebnu vrijednost istraživanjima dala su genetička ispitivanja, koja su omogućila dublji uvid u biološke veze i populacijsku strukturu kasnosrednjovjekovne zajednice. DNK analize provedene na lokalitetu Kopošići potvrdile su srodnički odnos oca i sina između pokojnika sahranjenog ispod stećka kneza Batića Mirkovića i osobe pronađene ispod stećka br. 8, što predstavlja rijedak i izuzetno značajan primjer povezivanja materijalnih, historijskih i bioloških podataka.

Prelazak iz jednog historijskog razdoblja u drugo predstavlja dugotrajan i složen proces, u kojem se naslijeđe ranijeg perioda ne gubi naglo, već se u različitim oblicima prilagođava i asimilira u novo društveno i kulturno okruženje. To potvrđuju i Haris Dervišević i Andrea Mekić u članku *Nišan s prikazima životinja iz harema Ali-pašine džamije: pitanje kontinuiteta likovne tradicije*

srednjeg vijeka u ranom osmanskom periodu. Centralna tema ovog članka jeste ikonografska analiza nišana koji se nalazi u haremu Ali-pašine džamije u Sarajevu. Kompozicija i ikonografija nišana ilustriraju postepenu transformaciju lokalnog simboličkog jezika unutar novog islamskog okvira, bez naglog prekida s ranijim kulturnim obrascima. Ovaj rad zasigurno doprinosi boljem razumijevanju jednog od najznačajnijih prijelaznih perioda na prostoru današnje Bosne i Hercegovine.

Naredni rad iz oblasti historije umjetnosti, naslovljen *Arhitektonska djelatnost Ludwiga Hubera u okviru Građevinskog odjeljenja Zemaljske vlade BiH*, autorice Mirhe Šabanović, bavi se djelovanjem arhitekta Ludwiga Hubera, koji pripada grupi stranih arhitekata i inženjera koji su u Bosnu i Hercegovinu dolazili tokom 19. stoljeća. Autorica ističe da je Huber projektovao niz značajnih građevina, od javnih objekata do stambenih, pri čemu njegov rad odražava prilagodljivost stilskih izraza i preplitanje evropskih utjecaja s lokalnim specifičnostima. Šabanović svoja istraživanja temelji na analizi arhivske i bibliotečke građe što je omogućilo da u redu budu prezentirani do sada nepoznati detalji o djelovanju ovog austrijskog arhitekta u Sarajevu u periodu kada bosanskohercegovačka prijestolnica počinje dobijati obrise europskog grada.

Asja Mandić i Aida Abadžić Hodžić u svojim radovima donose nove naučne spoznaje o razvoju umjetnosti na prostoru Bosne i Hercegovine tokom perioda socijalističke Jugoslavije. Tako, u radu *Herojstvo socijalističke izgradnje u likovnoj umjetnosti Bosne i Hercegovine*, Mandić ističe da je umjetnost u poslijeratnoj Jugoslaviji djelovala istovremeno kao sredstvo masovnog obrazovanja i instrument političke agitacije, ispunjavajući zadatke osmišljene da usađuju socijalističke vrijednosti i jačaju ciljeve Partije. Autorica naglašava da je ključnu ulogu u ovom procesu imala institucija Udruženja likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine. Shodno tome, analizira aktivnosti Udruženja u periodu 1945–1952. godine kako bi se ocijenila na koji način je narativ heroizma socijalističke izgradnje bio prikazan, pregovaran i usklađen sa imperativima ideološkog državnog aparata. S druge strane, Abadžić Hodžić donosi analizu jedne od najambicioznijih i najkompleksnijih jugoslavenskih izložbi, pod nazivom "Umjetnost na tlu Jugoslavije od praistorije do danas", a koja je bila organizirana na prijedlog tadašnjeg ministra kulture u vladi Republike Francuske, André Malrauxa i prvo predstavljena u Grand Palaisu u Parizu, a potom i u Sarajevu, 1971. godine. U radu *Međunarodne izložbe i politike predstavljanja bosanskohercegovački umjetnici u*

jugoslavenskom umjetničkom prostoru sedme i osme decenije 20. stoljeća je prepoznata kompleksnost i osjetljivost tadašnjeg političkog okruženja što je u velikoj mjeri uticali su na organizaciju ove izložbe.

Jedno od važnih pitanja u historiografiji svakako je kako memorijalni pejzaži oblikuju sjećanje i odnos prema prošlosti u kontekstima višestrukih, često konfliktnih trauma. Jedan od odgovora nudi rad Geneza retribucije i kulture sjećanja na cesti *Bihać – Bosanski Petrovac: Od puta AVNOJ-a do puta Armije RBiH* autora Dine Dupanovića. U prvom dijelu rada Dupanović istražuje strukturiranje zločina i međunacionalne odnose duž puta koji povezuje dva bosanskohercegovačka grada, Bihać i Bosanski Petrovac. Zatim prelazi na analizu memorijalizacije na određenim lokacijama duž "AVNOJ-evog puta", pri čemu posebno problematizira dinamiku i prioritete u podizanju spomenika "palačkim borcima" i "žrtvama fašističkog terora". Posljednje stranice rada posvećene su analizi kako su ova aktivna mjesta pamćenja postala ključna u periodu prije i nakon rata u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995. godine. Rad se temelji na analizi neobjavljene arhivske građe, objavljenih izvora i relevantne literature.

Tematski okvir i dva naredna rada fokusirani su na ratni period 1992–1995. U radu *"Etničko čišćenje" i vojno "čišćenje terena" – pojmovno određenje i implikacije podudarnosti u nekim primjerima djelovanja Hercegovačkog korpusa tokom ljeta 1992.* autora Mesuda Šadinlije analizirani su događaji iz juna i jula 1992. godine kroz prizmu aktivnosti Hercegovinskog korpusa Vojske Republike Srpske Bosne i Hercegovine. U tom kontekstu posebna pažnja posvećena je vojnoj aktivnosti na "čišćenju terena", koja se evidentira u službenim dokumentima. Postoje implikacije da se ovaj izraz poklapa s pojmom "etničkog čišćenja". Primarno na temelju arhivske građe i objavljenih dokumenata Haškog tribunala, autor argumentovano precizira razmjer zločina počinjenih u Hercegovini i ciljeve koji su tim zločinima bili namijenjeni. S druge strane, u radu *Sarajevo u opsadi 1992–1995: Život i stradanje srpskog stanovništva*, autorica Zilha Mastalić Košuta istražuje kompleksnu temu koja je, zbog različitih narativa, često pogrešno interpretirana u regionalnim historiografijama. Iz samog naslova rada može se zaključiti da je tematski okvir ograničen na život srpskog stanovništva u dijelu grada Sarajeva koji se tokom rata 1992–1995. nalazio pod opsadom jedinica Jugoslovenske narodne armije (JNA), a potom Vojske Republike Srpske Bosne i Hercegovine (od augusta 1992. pod nazivom Vojska Republike Srpske). Autorica poseban fokus stavlja na položaj srpskog stanovništva koje

je ostalo u Sarajevu nakon aprila 1992. godine i koje je, zajedno s ostalim građanima, bilo izloženo sistematskom granatiranju i snajperskom djelovanju, kao i nedostatku osnovnih egzistencijalnih resursa, poput vode, električne energije i plina. Detaljna analiza aktuelnih popisa ubijenih srpskih civila pokazala je da se prilikom njihovog sastavljanja nije koristio adekvatan naučni aparat, što je rezultiralo brojnim netačnostima, pogrešnim identifikacijama i metodološkim nedostacima. Ove dvije teme su važne jer pružaju naučno utemeljenu analizu ratnih zločina i civilnih stradanja, koriguju pristrasne historijske narative i doprinose razumijevanju kompleksnih društvenih i moralnih posljedica rata u Bosni i Hercegovini.

Pravilnom razumijevanju, ne samo bliske već i općenite historije, poseban doprinos daje obrazovni sistem. U tom kontekstu posebno mjesto zauzima nastava historije kao predmeta koji se ubraja u nacionalnu grupu predmeta. Kako je Odsjek za historiju doprinio afirmaciji historijske nauke u nastavnom procesu, piše Melisa Forić Plasto u radu *Doprinos Odsjeka za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu nastavi historije u Bosni i Hercegovini*. Autorica doprinos prepoznaje u radu na udžbenicima historije, stručnim i naučnim radovima iz oblasti nastave historije, stručnim usavršavanjima, te u raspravama u vezi s promjenama nastavnih sadržaja i nastavnih praksi.

Ove godine u zasluženu penziju otišao je prof. dr. Zijad Šehić, i redovni profesor Odsjeka za historiju koji je generacijama studenata prenosio znanje, iskustvo i posticao ih na posvećenost historijskoj nauci. Stoga u ovom broju časopisa *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)* objavljujemo prevod na engleski jezik dijelova radova profesora Šehića, čiji tematski okvir obuhvata pitanje položaja Bosne i Hercegovine u Prvom svjetskom ratu. Na taj način rezultati višegodišnjih istraživanja prof. dr. Zijada Šehića u ovoj kompilaciji bit će dostupni i čitateljima izvan našeg govornog područja.

Posljednja rubrika u ovom broju posvećena je prikazima novih publikacija. Dina Vajzović-Balihodžić osvrnula se na knjigu Adnana Busuladžića *Zaboravljena Narona – Arheološki nalazi iz Narone u antičkoj zbirci Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, objavljenu u saradnji Arheološkog muzeja Narona (Vid kod Metkovića) i Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine (Sarajevo). U okviru izdavačke djelatnosti Hagen University Pressa 2025. godine objavljena je knjiga Emira Filipovića *Late Medieval Southeast Europe between Latin Christianity,*

Eastern Orthodoxy, and Ottoman Islam, koju je u ovom broju predstavio Daniel Ziemann. Treća publikacija koja je prikazana u ovom broju jeste knjiga *Memoari Jelice Belović-Bernadzikowske (Ljube T. Daničić)*, koju su uredili Enes S. Omerović i Tomasz Jacek Lis. Svoje viđenje ove publikacije dala je Emina Mostić. Knjiga je rezultat izdavačke saradnje Instituta za historiju i Historijskog arhiva Sarajeva. Koautorsku knjigu Amile Kasumović i Sandre Biletić *Dekodiranje arhiva: Strategije čitanja arhivske građe na primjeru Komisije za poslove Bosne i Hercegovine (1878–1879)* u svom je prikazu ocijenila Minela Radušić. Riječ je o jednom od izdanja CeHiS-a, nastalom u saradnji Arhiva Bosne i Hercegovine i Centra za historijska istraživanja Univerziteta u Sarajevu – Filozofskog fakulteta. U Zagrebu je 2024. godine objavljena knjiga Hrvoja Petrića i Tomislava Brandolice *Ekonomska zbilja je crvena nit povijesti: hrvatska historiografija i ekonomska historija*. O njenom sadržaju čitaoci se detaljnije informiraju kroz iscrpan prikaz Dženite Sarač Rujanac. Posljednji prikaz u ovom broju napisala je Dženana Kurtović, koja je predstavila rad grupe autora u novoj muzeološkoj publikaciji *75 godina u službi kulture / 75 years in the service of culture*. Riječ je o dvojezičnom, luksuznom izdanju kojim je Javna ustanova Muzej Sarajeva obilježila svoj jubilej.

Na kraju treba istaći da je rad na ovom broju časopisa za uredništvo bio posebno izazovan, s obzirom na znatno skraćen rok za predaju radova i pripremu izdanja usljed održavanja konferencije povodom 75 godina Odsjeka za historiju. U ovom broju poseban akcenat stavljen je na strane recenzije, budući da su domaći stručnjaci već bili upoznati sa sadržajem konferencije. Vanjske recenzije obavili su stručnjaci iz Austrije, Crne Gore, Holandije, Hrvatske, Kanade, Njemačke, Slovenije i Srbije. Nažalost, zbog problema sa serverom s kojima se suočio Filozofski fakultet, mrežna stranica časopisa pretrpjela je značajne gubitke te se trenutno radi na njenoj sanaciji. Realizacija ovog izdavačkog projekta zahtijevala je kontinuiranu saradnju uredništva, redakcije, autora, lektora, tehničkog urednika, bibliotekara i izdavača. Vjerujemo da je konačni rezultat opravdao očekivanja te da je ostvaren cilj povezivanja starijih generacija studenata s Odsjekom za historiju.

Glavna i odgovorna urednica
Prof. dr. Amra Šaćić Beća